

– Korábban azt feltételeztem, ha a világegész humanizálhatóságáról gondolkodók klasszikus alapokról indulnak, várhatóan megegyező véleményre jutnak. Ám, hogy ez mennyire nem így van, annak illusztrálására korábbi Madách rádiós elemelkedéseink közül idézek

most fel néhányat, olyanokat, amelyekben a humanizmus jelenkori értelmezésére tettünk kísérletet, s amelyek alapvetően eltérő véleményeket tükröznek.

Pellei Ilona, a Semmelweis Orvostudomány Egyetem filozófus-tanára például

azt fejtegette, hogy ma, az alig felismerhető és „tetten érhető” három emberi alaptípus: a bölcs, a lovag és a polgár személyiségjegyeinek újjászületésében, harmóniájában van némi reményünk arra, hogy valóban humanistákká váljunk.

Gyarmati György történész pedig arról beszélt, hogy csak úgy lehetünk humanisták, ha valóban világpolgárokká leszünk.

Gánti Tibor biológus professzor ellenben határozottan azt állította, hogy a könyörtelen, törvényszerű evolúciós törzsfajlódás ismeretében, mikor is többnyire a virulensebb, az erőszakosabb élőlények maradnak fenn és szaporodnak tovább a létért folytatott küzdelemben, nem sok reményünk van a harmadik évezred humanizálhatóságára.

De miként vélekedik minderről egy olyan ember, aki zenét teremt szinte nap mint nap, a lelkében legalábbis, s akit úgy ismer a zenei nagyvilág, mint dzsesszmuzsikust, zongoraművészt, zeneszerzőt és zeneesztétát.

– Ezek immár napi gondok, a humanizáció, a humanizmus, az ember körüli elképzelések, már nemcsak egy elefántcsonttoronyban élő, meditáló ember problémái. Nap mint nap ránk szakad a felismerés, hogy itt egy gyötrelmes változás indult el. Mindenki érzi, a saját bőrén érzi, hogy ez a változás látszólag egy szépülő, legalábbis bizonyos területeken, bizonyos országokban, bizonyos helyeken szépülő, de egészében egy omladozó világ változása.

– Az „építkező” romok között épülő és szépülő világ átalakulása.

– Talán. Sajnos ezt kell, hogy mondjam. Úgy is, mint művészember, aki művészi adottságai révén bizonyos értelemben ugyan ösztönlénynek nevezhető, de más szempontból nagyon is tudatosnak. Ezért talán érzékenyebbnek is, néha túlérzékenynek is. Ezekre a jelenségekre én magam nagyon figyelek. Azt hiszem, hogy a három idézett vélemény közül Gánti professzor mondta ki legkegyetlenebbül a valóságot. Az ember a természet része, s ez a természet, épp az ő jóvoltából igencsak romladozik. A világ megteremtett,

HISZEN A LEVÉLBEN 19

IS BENNE VAN A FA

Németh Péter Mikola ezredvégi

dialógusa Szabados Györggyel

a világban különböző bonyolultságú, összetételű, minőségű, az élet különböző szintjein élő lények vannak. (Magam valójában a szervetlen világot is bizonyos értelemben élővilágnak érzem, nemcsak a szerves világot. Egységben látom az egész kozmoszt.) Aki ezen a világon él, ami ezen a világon létezik, az mind születik, él és meghal. Mindennek ilyen íves története van. S végül, mindennek egyszer vége lesz. Lehet, hogy a humanizáció történetének is. A humanizmusnak is, minden bizonnyal.

– *Ez az élet természetes rendje?*

– Ez az élet rendje, ez a világ törvénye, ez a természet és a lét sorsa. Olyan nincs, hogy valami elindul, és az mindig csak jobb lesz és mindig szebb lesz és magasabb rendű lesz. A világ nem így működik. Mindennek belső meghatározottsága van. Humanizmus alatt pedig azt a reneszánszban támadt gondolatot és életfelfogást értjük, hogy minden az emberért van, hogy a teremtés központi figurája az ember. Azóta az ember annak is képzei magát, a teremtés központi alakjának. Hogy egészen leegyszerűsítsem a dolgot: a mindenség, amiben élünk, a növények, az állatvilág és a természet, a világ minden része körülötte és az ő cselekedeteinek a függvényében forog. Ezt értjük lényegében alatta. Az ember világa körüli gond ma azért olyan súlyos, azért támadt és zuhant ilyen hatalmasan ránk, mert az ember tartósan önhitté vált és nem tanul. Sőt, ezzel még vissza is él, saját magát egyre inkább kitünteti ezzel a hiedelemmel. Holott az ember létének indoka, mint ahogy az egész világ létének indoka, nem önmagában van. Az ember létének indoka önmagán kívül van. És ilyen értelemben az ember, hasonlóan minden más élőlényhez, nem célja és értelme, hanem részjelensége a világmindenségnek. Tudomásul kell vennie, hogy ő nem mindenható és mindentudó, hanem ő ennek a folyamatnak cselekvő, de kötelező alázatossággal jelenlévő tagja. Bár rajta keresztül, általa is folyik a teremtés, és így minden cselekedetének szörnű következményei lehetnek, és sokkal súlyosabb következményei is vannak, mint bármely más élőlény cselekedetének. Ennek tudatában kell, hogy legyen, s ez, ismétlem, azt is jelenti egyúttal, hogy nem mindenható és nem mindentudó.

– *Csak éppenséggel mindenáron kísérletet tesz arra, hogy önkényesen saját orcájára formálja vagy deformálja a természetes világot.*

– De ez önkényesen nem sikerülhet neki. Az ugyan benne van a pakliban, hogy az ember a tudatával, a „szürkeállományával” jelen van a világban. Ám, ha ez nem párosul azzal a belátással, tisztánlátással (azt hiszem, jobb szó a belátás), úgy is mondhatnánk, hogy azzal az erkölcsiséggel, ami nélkül a világon nem működik semmi – ugyanis e nélkül az egész világ nem működik -, tehát, ha önmaga erkölcsi minőségét nem tölti be, akkor, hogy úgy mondjam, le lesz váltva.

Ez a belátás is a „szürkeállomány” dolga. Az ember szintje egy erkölcsi minőség. Ugyanúgy, mint minden minőségnek, az emberi minőségnek is

megvan a maga erkölcsisége a maga szintjén. Hogyha az ember nem ér fel ahhoz a szinthez, amit a tudatával, az élményanyagával, egész lényének minőségével, permanensen és immanensen átfoghat és beláthat, ha ehhez erkölcsileg nem ér fel, akkor a külvilág, amelyben él, az emberen kívüli világ, a Természet, amely hordozza és fenntartja őt, előbb-utóbb hatalmas visszacsapással fogja figyelmeztetni arra, hogy te rossz tanuló vagy, buta vagy. Méltatlan vagy. „Coki” a helyedre. Minden jel arra mutat, hogy ez a visszacsapás lassacskán bekövetkezik.

– *Ettől a bumeráng effektustól csak azt remélhetjük, hogy észhez téríti a világot, de azt is gondolhatjuk, hogy mindez nem fog bekövetkezni.*

Egyik zenetörténeti esszédnek, amely a közelmúltban jelent meg könyv formájában, és közölte Katedrális című irodalmi, művészeti, bölcséleti folyóiratunk is, A zene kettős természetű fénye (Zene- és mentalitástörténet) címet adtad. Az írást egy szemléletesen pesszimista idézettel indítod, amely azóta is itt dübörög a szívemben. Így hangzik:

Az ember születéskor nyugodt, mert
ilyen az Égtől kapott természete...
...s minthogy nem vagyunk képesek
visszatérni önmagunkhoz, az
Égtől kapott értelem kialszik bennünk.

Költői a kérdés, de engedelmekkel mégis megkérdem, miért pont ezt a mottót választottad, és a benne foglaltakat ma is ugyanúgy gondold, mint akkor?

– Az előbbi beszélgetésrészben utaltam arra, hogy a természetben minden megszületik, és utána meghal. Ez viszont ténylegesen azt is jelenti, hogy az ember teljes készletekkel születik.

– *Tökéletesnek születik.*

– A maga létére készen. Ilyen értelemben „tökéletesnek” születik, és utána belekerül ebbe a...

– *És utána, ehhez képest, ebben a világban megromlik, tökéletlenné válik, ha könnyörtelenül le akarom egyszerűsíteni a Li Ki gyűjteményből: Feljegyzések a zenéről címmel idézett gondolataidat.*

– Meg merem kockáztatni azt, hogy valójában nem az az eredendő életprogramunk, hogy valami nagy, önzésünkől fakadó célt valósítsunk meg. Létünk értelme inkább az, hogy azt az eredendő nagyszerűséget, ami a világban és bennünk megnyilvánult és jellemzően jelen van, és aminek mi is részesei vagyunk...

– *...ennek a fejünk fölötti kozmikus nagy egésznek...*

– ...azt a magunk részéről a maga méltóságában fenntartsuk. Hiszen a levélben is benne van a fa. Minden az egyetemes törvényből való. Minden a mindent képviseli. Nincs olyan, hogy a világnak kis része csak kicsi törvényt képvisel. Mindenben benne van az alaptörvény, tehát minden
22 és mindenki mindent képvisel.

Amikor tehát a Nagy Egészről beszélünk, a kozmikus nagy egészből, vagy mondjuk: a természetről, akkor nyugodtan magunkról is beszélhetünk, mert bennünk ugyanúgy megvan az Egész és viszont. Az emberi életnek egyetlen méltó célja ilyen értelemben csak az egyetemes nagyszerűség és a teljesség fenntartása lehet. Nem buta kis figurákként születünk, akik aztán egyre nagyobb okosságokat és szépségeket találnak ki. S hogyan jönnek a különböző korosztályok, azok még okosabbak, akik még nagyobb nagyszerűségeket képesek feltalálni – ez nem így működik. A készletek adottak a születésünkkel, és az egy más kérdés, hogy a világgal való találkozásunk során és a világgal szembesülve – s egyúttal önmagunkkal is – ebből a teljességből mit vagyunk képesek felfogni. És képesek vagyunk-e a velünk születettet fenntartani. Késenek vagyunk-e ahhoz méltóan élni, s azt nem elrontani, megsemmisíteni. Egy horribilis fenntartó feladat tehát az, amiben élünk, és hogy ez sikerüljön, ahhoz két dolog kell. Egyrészt valamennyire ismerni kell önmagunkat. És ahhoz, hogy magunkat megismerjük, a világgal kell találkozunk, hiszen a világgal való kapcsolatunkban lelhetjük meg saját énünket. Az ember kifelé és befelé egyaránt nyitott. Tehát kifelé a külső végtelennel, és befelé a belső végtelennel is találkozik. Mi magunk a kettőnek a találkozási pontján élünk. Minden élőlény ebben a négydimenziós rendszerben, ami maga a természet, voltaképpen e kettős nyitottságban él. A kint és bent határmezsgyéjén szenvedjük el e végtelenül gyönyörű riadalomnak az aggodalmait, ami maga a világ. Miközben ezt felfogjuk, talán meg is értjük. Mert van esélyünk arra, hogy felfogjuk és meg is értsük ennek a négydimenziós rendszernek a nagyszerűségét, lényegét s belső törvényeit. Nagy a teljesség csábítása.

– A teljesség „csábítása”!? Mit kell érteni ez alatt? Talán ez az a teljesség, ami úgy képzeltető el, hogy volt valaha, egyszer, valamikor az időszámítás előtti időkben egy ún. „aranykor”, melynek őskori metafizikája által minden hagyományosan együtt volt, az Egy és oszthatatlan egyetemes világképben?

S ha valóban létezett ilyen világkép, amely érzésed szerint létezése óta csábítóan visszahív, akkor az újra megszülethet? A 20. századi tapasztalataink alapján ez szinte lehetetlennek tűnik, mert mintha minden ellene szólna, mintha valami végérvényesen véget ért volna mint életheletőség. A „Minden egész eltörött, / Minden egész darabokban” adysan szorongató világérzése hatalmasodott el rajtunk, félelmesen. Itt már a jövő sem a régi, így érzékelték, ilyen együgyű szkepszissel a századelő klasszikusai is. És mégis, a század szülötteiként a

művészetekben azóta is irgalmatlan erőfeszítéseket teszünk azért, hogy a tudatalattink mélyén fennmaradt aranykori töredékeket, a készakarva szétszakított és összetört ősi, váteszi ideákat diribdarabokként, cserepekként, időről-időre mozaikszerűen újra összerakjuk. Eljátszhatunk persze a gondolattal, hogy egyszer majdcsak sikerül összeragasztgatnunk, összeállítanunk jövőké- 23
pünk kozmikus teljességét, s így az ember a csillagmilliárdok rokonaként, újra együtt lüktethet majd a csillagokkal, ismét kozmikus lényvé válhat. De valójában, és itt legyünk könyörtelenül őszinték, és ne csúsztassunk, meg kell vallani, hogy a tudományos gondolkodás által ez ügyben, bármennyire is szerettük volna, mégsem jutottunk sehonnan sehová, elvesztünk a részletekben, ma is egy helyben veszteglünk, s mélységes hiányérzetünk tériszonya is csak nőttön-nő. Az Egészséges Egész az aranykori töredékekből sem képes egésszé összeállni, még az ezredvég szorításában sem.

– Az évszámok, az időszámítás dátumai csak eligazító jellegűek, a dolog lényege annak folyamatában van. Hogyha elérkezünk a 2000. vagy 2001. év dátumához, akkor ez valójában inkább pszichológiai változás lesz, mert az a tudat fog hatni ránk, hogy most egy másik évezredbe léptünk. Ez élményként és élményszerűen fog hatni mindannyiunkra. A nagy folyamatok azonban nem ezáltal történnek. Annak, hogy a 20. század ilyen nagy hiányérzettel végződik, nagyon hosszú története van, és erről már sokan meditáltak, írtak, a régiek is. Régóta figyelmeztetnek az európai elmék is, hogy itt valami nincs rendjén. Az európai gondolkodáson kívül egyetlen bölcselet vagy vallás sem volt olyan pesszimista, nem volt oly aggodalommal teli és kétkedő, és főleg a saját sorsa tekintetében olyan kereső, mint az európai. Goethének van egy csodálatos verse, nem hosszú, de jelentőségében nagy vers, *A bűvészinas*, amely arról szól, hogy a tanítványok, a kis bűvészinasok, amikor a mester nincs jelen, mágikus erejükkel a seprűnyeleket saját céljaikra használják, vízhordásra kényszerítik azokat. A seprűnyelek meg is kezdik, és hatalmas iramban, szinte az „Özönvízig” végzik a rájuk testált feladatot. Mert a bűvészinasoknak – önző tudással – sikerült rávenniük a seprűnyeleket erre a tevékenységre, csak éppen leállítani nem tudták őket. Persze csak addig, míg a mester meg nem jelent a színen, és a történeteket el nem rendezte. Ennél tisztább képletet nem ismerek arra vonatkozóan, ahová a világ ma tart, és főleg abban a civilizációban, ahol mi élünk, és amit a fehér emberek kultúrája hozott egykoron létre. Hogyha bármelyik távol-keleti világ, bármilyen más bölcselet, akár az indiánok hiedelemvilága gondolatkörébe is lépnénk, nem találnánk ilyen malört. Hiszen ők nem azzal kezdik és kezdték, mint az európai ember. A mi civilizálttá vált emberünk folyton azon spekulál, hogy hogyan tudná a világot a maga javára felhasználni, hogy ez az ő nagyszerűségét és magasabbrendűségét hogyan

tudná egyre „tökéletesebben” szolgálni. Az önfeledt szokássá vált hiúság és hatalomvágy van ennek a mélyén. Ezt nemcsak én mondom, ezt már régóta mondják a nagy gondolkodók is, akik valóban a szívükön mérték meg ezeket a gondokat. (Lásd az imént megidézett Goethe-verset is.) Hiába
24 mondták ki azonban egyértelműen a világ helyzetéről, mint ahogy később a Római Klub jelentései is megerősítették azt, hogy a mérleg tartósan deficités. A világ kormányainál süket fülekre talált a vizekkel, a levegővel, a növényzettel, a földdel kapcsolatos sürgős teendőkre való figyelmeztetés: másként kellene irányítani a gazdasági folyamatokat ahhoz, hogy ne legyen katasztrófaveszély stb., nem hallgatnak a vészjelzőkre azok, akiknek pedig meglenne a cselekvő erejük a változtatásra.

Ugyanígy, olvasgatjuk a régi filozófusokat, aztán az újakat, és csalódunk bennük, aztán még újabbakat keresünk, és megint csalódunk. Miközben olyan hagyományos tanítások és gondolatok, gondolatrendszerek, régi szóhasználat: olyan bölcseletek vannak, amelyek örökkön-örökké igazak. Ki foglalkozik ma komolyan ezekkel? Vissza kell térni a bölcselet hagyományaihoz, a kikezdhethetlen tudáshoz. De ez nem kirándulás kérdése. Nem testi fáradtság kérdése, hanem szemléletbeli kérdés. Bölcseletek és bölcsék, amelyek-akik képesek voltak átlátni az Egésznek a működését, és elmesélni, átadni nekünk a tanítást, már évezredekkel korábban. Ebből maholnap az is kiderül talán, hogy akkor bizonyosan abszolút értelemben okosabb emberek éltek, mint a mostaniak. Akik figyelmeztettek arra is, hogy hol vannak határok, amelyeket nem szabad átlépni. Mi átléptünk ezeken, a civilizáció már réges-régen átlépett ezeken a határokon. A butaságunk a fokmérője, hogy mennyire. S fokmérője az is, hogy nem vettük észre, hogy egyáltalán volt, létezett valahol határ, és ennek következtében lépten-nyomon, már szinte mindenütt, a butaság nyomaival találkozunk.

– Igen, de mégis azt remélni, hogy ezek a „határtalanságok” olyan sokkolóan égbe kiáltó, „maradandóan” riasztó jelek, amelyek a közgondolkodásban áruklodóak maradnak, s amelyek arra figyelmeztetik a ránk következő nemzedékeket, hogy így, ahogy eddig volt, nem mehet tovább. S akkor talán, ők már jó lelkiismeretük szerint sem lesznek képesek ugyanazokat a hajmeresztő, életveszélyes hibákat elkövetni a saját környezetük, természetük ellen, amelyeket a mi nemzedékünk, talán tudatlanul, ám még „dalolva” elkövetett.

De „határtalanságaink és útvesztéseink” összefüggéseinek mélyebb elemzésére analógiát keresve, ismét A zene kettős természetű fénye című esszémből kell idéznem, mégpedig a következő gondolatot: „Az ezer évet jelentő és a középkor végén elveszett fonalat a zeneművészetben Liszt, Muszorgszkij és a századforduló francia zeneművészete, elsősorban Debussy lelta meg ismét Európában.” Eddigi beszélgetésünkön is valamiképpen az sejlik át, hogy a folyamatosság megszakad, lépten-nyomon utat tévesztünk, de nem tudni, hogy

miért. Mondhatnánk úgy is, hogy az igaz útról, az aranykor porával lepett útról a rossz szellem letérít bennünket. De mégis, mi lehet ennek a magyarázata, találhatunk valami mély történelmi, ok és okozati összefüggést a mai és a múltbéli tévelygéseink között?

– Azt tanították nekünk negyven évig, hogy a lét határozza meg a tudatot. Át kell gondolni, hogy valóban a lét határozza-e meg a tudatot? Vagy a tudat határozza meg a léteket? Vagy ez a kérdésfeltevés maga a csapda? 25

– *Az egyik kérdés, ha költői kérdésként kezelem, akkor a materialista, a másik pedig az idealisztikus világkép filozófiai állítása.*

– Én nem mondanám, hogy idealisztikus, mert az egy nagyon megfoghatatlan dolog.

– *Legyen utópisztikus?*

– Még az sem. Az végképp nem, mert ha azt mondom, hogy a kenyér nem háromhatvan, mint ahogy kecsgették, hanem most nyolcvan forint valamennyi, akkor valóban könnyen azt gondolhatom, hogy a lét határozza meg a tudatot. De hogyha például azt állítom, hogy a kereszténység történetében, a protestantizmus megszületésével, annak az ellenkezésnek a megjelenésével és térhódításával, amely a protestantizmust létrehozta, egy olyan mentalitás, egy olyan gondolkodási mód vette át a főszerepet Európában, amely a mai napig tart, és amely olyan civilizációt hozott létre, amelynek szellemi végterméke pillanatnyilag az úgynevezett információs sztráda, akkor ezt nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. Akkor épp a fordítottját is értelmezhetem. Az információs sztráda az a számítógépes bonyolult rendszer, amely egy új világot kezd itt teremteni körülöttünk, s amelyhez az embernek alkalmazkodnia kell, abszolút praktikus alapokon. Teljesen materiális szempontokon alapuló szellemi folyamatról van itt szó, amelynek a végeredménye az, hogy ez a számítógépes világ most kezdi átvenni egész belátható környezetünkben az életünk fölötti hatalmat. Ez a szellemi építmény nélkülözi a számrendszerből az irracionális számokat, mert a kettes számhoz köti az egész működését, illetve ahhoz, hogy van igen és van nem. Csak ez a két variáció létezik, erre az igen-nemre épül az egész rendszer. Ami kellő példa talán arra, hogy végül is a lét és a tudat egyben, együtt, egyszerre hat és működik, így nehéz eldönteni (ha csak nem Istentől indulunk), hogy mi mit határoz meg? A tudat egy apró, de mélyen az egzisztencia köréből fakadó ébredése, változása, évszázadokon keresztül hat, s így egy relatíve más világot, egy más környezetet teremhet és hozhat létre, a lét adottságai és feltételei szerint. Úgy vélem, kis léptékben az igaz, hogy bizonyos létfeltétel-változásoknál a lét meghatározza a tudatot, de ha a világ történetét, a természet történetét nézzük,

vagy a saját sorsunkat, akkor – ismétlem – ezt nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. Ugyanakkor ott van az a folyamat is, hogy a tudat miként határozza meg a létet, a lét folytonos visszajelzésében? Ez egyfajta libikóka, szinuszgörbe, lüktetés, pulzáció, teremtődés, teremtés-ritmika. A mi életünknek is ez a sansza. Azaz, ha felismerünk egy helyzetet, egy jó gondolatot vagy egy igazságot, és abban hiszünk és ahhoz ragaszkodunk, akkor van esélyünk arra, hogy ezen keresztül egy üdvtörténetet éljünk meg. Egy belső és külső változás kell ahhoz, hogy megnyíljunk a világ felé, és a saját nyomorúságunk fölé tudjunk emelkedni. Ezt nem a lét fogja meghatározni, hanem a létünk és a tudatunk együttesen; a mi akaratunk, a mi felismerésünk, ha elég bölcsek és elég erősek vagyunk ahhoz. Visszatérve azonban a kérdés lényegéhez: úgy vélem, hogy az útvesztés mindig is a tudat tévedése.

Így a lét és a tudat kapcsolatában azt is feltételezhetjük, hogy ez a sokat hangoztatott 20. századbéli, vagy ki tudja, mikori „úttévesztés” nem más, mint az ún. hegeli „ész csele”. E szerint az egyes ember saját érdekei értelmében teszi a dolgát, cselekszik, ám a Világszellem, az Ész „cselet vet neki”, s egyúttal a Világ célját, saját célját is megvalósíttatja vele. De úgy is elképzelhető, hogy hiába érzem, hogy rosszat cselekszem, mégis időről időre elfogadom, hogy becsapódom, vagyis saját magamat vezetem félre, tudatosan, mert egyszerűen nem merek igazán bízni az érzékeimben, az érzéseimben, az emócióimban, és mindenáron racionálisan, észérvekkel kívánok szinte mindent eldönteni és meghatározni.

– Ez a nagy tévedés. Ez a mi kultúránk nagy tévedése, főleg az utolsó kétszáz év, a francia forradalom utáni időké. Elsősorban Descartes-tól számítjuk ezt, mert...

– ...mert ő az, aki a ráció mindenhatóságát a filozófiai gondolkodásban megalapozza.

– Nem szabad az érdekésszt az Egész fölé helyezni, holott a racionalitás nagyon fontos és nélkülözhetetlen szempont és gyakorlat. Én úgy gondolom, hogy az emberi szürkeállomány, az úgynevezett okos ember a földi létben, voltaképpen az egzisztenciája fenntartásáért funkcionál. Az emberi agy többi területei, tehát a nem szürkeállományú részek, ugyanakkor sokkal mélyebb információk birtokosai, s ezeket nem lehet nélkülözni, s persze nem is nélkülözzük. Nem lehet csak a racionalitásra építenünk mindent. Korlátoltságot jelent csak a racionális, az egzakt, ok-okozati felfogáshoz ragaszkodnunk, kizárólag ehhez kötnünk gondolkodásunkat és a döntéseinket. S ha azt keresem, hogy mi az ellenpontja ennek a mi, szinte végletesen racionalisztikussá vált világunknak az európai kultúrában, akkor mindjárt a keresztény gondolatot kell kiemelnem. A szeretet eszményét, annak felfogását, lényegének megértését és szolid gyakorlatát. Túllépni önmagunkon. Túl a saját egzisztenciánkon.

– Szabaddá lenni, úgy, ahogy a már korábban említett tanulmányodban irtad az egocentrizmussal szembeállított szerves szabadságról gondolkozva.

– A szerves szabadság úgy értelmezendő, hogy amit mi ma szabadságnak gondolunk, az nem a szabadság, hanem szabadosság. (Szabadosság a fogalom pejoratív értelmében.) A szabadság nem a mindent lehet korlátlan elve. A szabadság annak a felismerése, hogy mit, miért és hogyan lehet. A szabadság a jó, a méltó választás szabadsága. Nem más tehát, mint a világ nagy rendje, e rendnek valamilyen módon való felismerése, leképezése, azonosítása magunkban. Annak csodálata, az abban való ámuldozás, és az ahhoz való illeszkedés. Az ember, ha nem képes ámuldozni, megrendülni a világ csodáitól, annak nagyszerűségétől, akkor az az ember már nem szabad lélek. Ez vezet a katasztrófához.

– *Ha már képtelen átengedni magán a világot.*

– Ma is ámuldozunk, csak nem helyezünk rá hangsúlyt, hanem panaszkodunk és szomorkodunk és vádaskodunk és lázadunk, holott ámuldozhatnánk is. Igaz persze, az eddigiekből is kiderült, hogy egyre kevesebb magasztos dolgon lehet ámuldozni. Az ámuldozás – az, hogy a világot átengedjük magunkon, hogy részeseivé váljunk az egyetemes nagyszerűségnek – ez hihetetlenül derűs pozíció. Ez lelki derűvel jár. Mégis egyre kevesebbszer gyakoroljuk, ezért mára megszűnt életünk alapélménye lenni, így amolyan szomorú komolytalanok lettünk. Szinte divattá vált ez a magatartás.

– *Ez sajnós nemcsak divat, hanem maga a realitás, a sajnálatos valóság.*

– Ironikusan mondtam divatnak, nagyon sok tünete és oka van ennek a mélyen beállt depresszióknak. Szomorúan azt kell mondanom, oka az is, hogy a Földön több ember él már, mint amennyit ez a Föld képes eltartani.

– *Ez lehet tehát az egyik felismerhető ok.*

– Az életünket meghatározó, terhessé vált közérzet mély aggodalommal, elfojtott rettegéssel tölt el bennünket. Nem is fogjuk fel még igazán, milyen súlyos következményei lesznek ennek a tendenciának.

– *Ne tévesszünk utat. A zene és az irodalom kapcsolatáról kezdtünk el polemizálni az elején. A Szarvas-zenéd hallatán is úgy érzekelem, hogy az itt felvázolt világképnek a szívében a Hamvas Béla-i Scientia Sacra, „Szent Tudás” áll. Az a filozófiai gondolkodás, amely az őskori emberiség egységes szellemi hagyományára épít, s amely a kultúrát egy expanzív nagy egészként kezeli, ahol tulajdonképpen mindennek van helye, a maga fajsúlyának megfelelően: a zenének, a képzőművészetnek, az irodalomnak és minden másnak. Ezt Hamvas Béla valahol úgy fogalmazta meg egyik szemléletes példájában, hogy a kultúra fogalmát a lehető legszélesebb körre terjesztette ki. Azt fejtegeti, hogy a*

*kultúra valahol ott kezdődik, ahol és amikor a termelő, a parasztember a krump-
lit már réges-régen nem azért kapálja, hogy még több legyen belőle, hanem,
hogy a krumpli jól érezze magát. A kultúra ilyen értelmezése a teremtésnek és
a termelésnek is lényege.*

28 – Az, hogy eszünk, élünk, pénzt keresünk és így tovább; gyer-
meket hozunk a világra – ezek világi életünknek az alapjai. Az egész-
nek a mélyén viszont egy nagyon is általános, értelmes alanyi szemlélet,
felfogás és eszmélkedés húzódik meg, mely eszmélet ugyan minden ember-
ben önálló, saját, de valójában alanyi. Ez az emberben mélyen jelen van.

– Ma is érezhetően, azt hiszem.

– Alanyi. Ez kulcsszó. Az elmúlt évek és a jelen kulcsszava. Egy olyan vilá-
gé, ahol mindenki mindig a különbségekre helyezi a főhangsúlyt, ahol arra
büszke és azzal foglalkozik, amiben más. Hogy más vagyok, mint a többiek!
Holott a titok ott húzódik a mélyben, az alanyiságban, mert a mélyben mindnyájan
egyek vagyunk. A különbségek, azok csak árnyalatok. A mélyben mindenki
ugyanonnan való, és minél mélyebbre tudunk magunkba figyelni, létünk mélyén
ugyanazt találjuk meg, mindnyájan. És ezt tiszteljük egymásban. Az, hogy ma
nem ebben gondolkodunk, nem így élünk, ennek megint csak hosszú története
van, és igazából ezt a szemléletet, ezt az elrontott szemléletet kellene visszave-
zetni ahhoz, amit ez a szó, hogy alanyiság, az emberben jelent. Arra a felisme-
résre visszavezetni, hogy végül is minden lényeges dologban hasonlóak vagyunk.
Ez a belátás a legfontosabb. Az összes többi csak érdekesség, amire persze vég-
telenül kíváncsiak vagyunk. Hamvas Béla egész élete munkáját, a szinte felfog-
hatatlan mennyiségben felkutatott ismereteket igyekezett átadni, amit azért
tett, mert valójában a végső titok érdekelte, az, ami az egészet egyben tartja.
Az alanyiság gyökere. És lám, élt egy ember, aki a régi nagyokhoz hasonlóan,
egész életét ennek a kutatására tette fel. A végső titkot, okot, célt és megoldást
a sűrű látszatokon át – végül is megint csak – Istenben találta meg.

*– Igen, Hamvas Béla ezt úgy fogalmazta meg, hogy hagyomány egy van,
mint ahogy egy emberiség, egy szellem és egy Isten, és hogy a föld minden né-
pe között láthatatlan egyöntetűség van. Az általa képviselt mentalitás, napjaink
útvesztői ellenére is egyre inkább éledezni látszik. Ennek a filozófiai alapállás-
nak számomra az az üzenete, hogy igenis szükségünk van arra, hogy újra és
újra a mélyre szálljunk, tévelygéseinkben is visszanezzünk a már megtett út
egészére. Hiszen csak így van esélyünk arra, hogy a megtett benső és külső utak
tapasztalataiból, amelyeket az őseink hagytak ránk, s amit lehet, hogy egész
egyszerűen már csak génjeink programjai rögzítenek, ebből az ősemlekű időből
újjaszületésünkhöz még mindig képesek legyünk erőt meríteni.*

– Van egy szent madár, amely sok kultúrában jelen van, a Főnixmadár.
Az egyiptomi kultúrában és a görögben Főnixnek hívják, a kínaiban Feng
madárnak, nálunk és a perzsáknál Pávának. Ez a mi pávamaradunk.

Erre a mitologikus madárra az a jellemző, hogy képes saját magát elpusztítani, elégetni, és utána saját hamvából újjászületni, feltámadni, új erőre kapni. A Főnix, a Páva képzeletünk szent madara, a lét egyik alaptörvényét testesíti meg. Mindig, minden kultúrában elkerülhetetlen, hogy a főnix-cselekedet egyszer bekövetkezzék. Ezen át kell esni. 29 Ma is elindult ez a folyamat a világban. A mi világunk kezdi elégetni magát, hogy valamiképpen egyszer csak újjászülethessen. Minden ilyen változás mélyén már ott van az újjászületés főnixigérete. Olyan ez, mint az erdei tarvágás. A tarvágás a legkegyetlenebbül pusztítja le az erdőt. Ám a csonkok között a mélyben már ott mozdul, éled az új mag. Nem abból a csonkolt szárból szökken, abból a tarvágott kis csonkból az új élet, hanem a közötté levő elszórt magvakból, amit észre sem veszünk. Azokból lesz a feltámadás. Ez a jövőnk titka. Hogy igazából nem tudjuk, hogy a jövő miből fog megszületni, s hogy milyen lesz. A természet magasabb rendű. A világ nem feltétlenül a mi fantáziánk mentén folytonos. Ne higgyük azt, hogy mi tudjuk, milyen lesz a jövő. Alapjában ugyanaz lesz, és mégis merőben más. Mi képzelődünk, tervezünk, hogy majd ilyen lesz vagy olyan. Merthogy szuper számítógépek segítenek ebben a tervezésben. Olyan robotok, olyan mesterséges szerkezetek, amelyekkel például már bármely állat szeme szerint tudunk látni és láttatni: egy légy tekintetével, vagy azt utánozzák, hogyan látja a világot egy marha, satöbbi-satöbbi. A jövő mégsem úgy fog alakulni, ahogyan az általunk készített mesterséges szerkezetek mesterséges világa mentén eltervezzük. Lehet, hogy egy ideig így alakul a létezés bonyodalma. De ez egy mesterséges, erőltetett folyamat, ami szinte leváltja, de legalábbis súlyosan megzavarja a természet organikus folyamatait. Ám ez csak a Főnix gyötrelmes agóniájának a meghosszabbítása, tetszhalálának és a megváltásnak, az újjászületésnek az elodázása. A világnak azonban végig kell élnie mindezt, és attól nem lesz rosszabb. Jobb lesz. Csak jobb lehet, mert a teremtésnek ez a lényege. Engedtessék meg, hogy egy művész így vizionáljon. Én hiszek, és reménykedem a Főnixmadár legendájában.

(Elhangzott a váci Madách rádió Vigyázat humanisták! című irodalmi, művészeti és bölcseleti hangos folyóiratában 1988-ban.)